

بررسی تطبیقی معیارهای حقوق بشر در خصوص زندانیان در نظام حقوقی ایران و حقوق بین‌المللی

علی خویشوند^۱

چکیده

از آنجا که جرم بعنوان یک پدیده همزاد اجتماع، از همان آغازین روزهای تشکیل جوامع بشری و گروه‌های اجتماعی ظهور و بروز یافته و امنیت و آسایش آنان را هدف قرار داده است، اجتماعات بشری را بر آن داشت تا با استفاده از ابزارهای گوناگون واکنش اجتماعی به مقابله با آن بپردازند. در این میان زندان بعنوان یکی از نخستین و رایج‌ترین ابزارهای واکنش اجتماعی همواره مورد توجه و استفاده مکاتب و نظام‌های حقوقی جهان بوده است. مقاله حاضر سعی دارد مقررات و معیارهای حقوق بشری راجع به زندانیان در نظام حقوقی ایران و حوزه بین‌الملل را به صورت تطبیقی نقد و بررسی نمائیم. روش انجام پژوهش نظری، توصیفی-تحلیلی و از طریق مصاحبه با کارشناسان امور زندانیان و مشاهده وضعیت موجود زندان‌ها بوده می‌باشد، که اهداف آن در دو جایگاه علمی و کاربردی قابل بررسی است. در نهایت با توجه به عدم وجود یک نهاد مستقل غیردولتی جهت ضمانت تحقق معیارهای حقوق بشری زندانیان، سیاسی‌کاری نهادهای فعال و عدم اطلاع یا کم‌اطلاعی تهیه کنندگان قوانین و آئین‌نامه‌ها، پیشنهادهای کاربردی با تاکید موکد بر روی مقوله مغفول مانده امنیت در زندان‌ها بعنوان پیش نیاز تحقق هرگونه معیار حقوق بشری زندانیان ارائه گردیده است.

واژگان کلیدی: حقوق، زندان، حقوق بشر، ایران، امنیت

^۱ کارشناسی‌ارشد حقوق عمومی، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد اراک alikhishvand.1399@gmail.com

مقدمه

بدون شک وجود زندان امری طبیعی است، زیرا با تشکیل جوامع بشری، تشکیل گروه‌های اجتماعی، جرم نیز بعنوان پدیده‌ای که اجتماع را از آن گزیر و گریزی نیست، تولد یافته و همگام با آن ادامه حیات داده و با آهنگ رشد جوامع هم‌نوا شده است. از این‌رو اجتماع می‌بایست در برابر اشخاص خطرناکی که مخل امنیت و آسایش مردم و افرادی که حریم قوانین اجتماعی را شکسته و فرو ریخته‌اند متوجه دفاع از خود باشد. لذا جامعه راز بقا و حفظ امنیت خود را در آن دیده است تا تحت لوای قرارداد اجتماعی به واکنش علیه پدیده مجرمانه پرداخته، درصد برقراری نظم و امنیت مختل شده و باز گرداندن تعادل از هم گسیخته اجتماع تلاش نماید. زندان نیز، از دیرباز بعنوان یکی از نخستین ابزارهای واکنش اجتماعی و مقابله با بزهکار مورد توجه مکاتب و نظام‌های حقوقی بوده است. زیرا این باور وجود داشت که سرافکندگی و رنج حاصل از آن می‌تواند موجبات ارباب و بازدارندگی خطای ارتكابی را فراهم نماید. به همین جهت کیفر زندان در قرون گذشته یکی از رایج‌ترین مجازات‌های قانونی و قضایی به شمار می‌آمد، بطوریکه در قرن هجدهم زندان مطلوب‌ترین جانشین انواع کیفر مرگ معرفی شده، در قرن نوزدهم بطور وسیع مورد اقبال اغلب قانونگذاری نظام‌های کیفری قرار گرفت اما در قرن بیستم باتوجه به یافته‌ها و مطالعات جرم‌شناسی و کیفرشناسی، از یک طرف به حقوق زندانیان بعنوان قشری از اقشار جامعه توجه بارزتر شده، از طرف دیگر زندان به مثابه عاملی جرم‌زا، بویژه از نظر تکرار جرم معرفی گردید، و سرانجام پس از شکست علمی اندیشه اصلاح و درمان کیفر زندان علیرغم مخالفت‌های بسیار با اجرای این مجازات، زندان‌های امروزی عمدتاً وظایف خود را در چهار چوب مقوله سلب آزادی خلاصه کرده‌اند. به هر حال باتوجه به تمام ایرادات و انتقادهایی که نسبت به وجود زندان بعنوان یک شیوه واکنش اجتماعی، ابراز شده و انصافاً هم بجا و در خود تامل می‌باشد، این واقعیت را نباید فراموش کرد که زندان بعنوان یک واقعیت اجتماعی و ملموس، عملاً وجود داشته و در زمره نهادهای جامعه پذیرفته شده است. بنابراین نمی‌توان به یکباره از آن چشم‌پوشی کرده، بدون تفکر در عواقب و پیامدهای ناشی از فقدان ناگهانی این نهاد، نسبت به حذف آن از نظام عدالت کیفری، اقدام نمود از سوی دیگر، زندانی نیز بعنوان یک انسان و عضوی از جامعه، دارای حقوقی است که قانونگذار هر کشور، به اختلاف دیدگاه‌های موجود باید آنها را به رسمیت شناخته، در تحقق آنها اهتمام کامل داشته باشد. لذا به منظور جمع این دو مقوله، شایسته است که تمام سعی و تلاش خود را در جهت انسانی کردن هرچه بیشتر محیط زندان و ارائه تمامی شیوه‌های موثر اصلاح و بازپروری زندانیان مصروف داریم.

از این‌رو و در همین راستا، امروزه چه در سطح بین‌الملل و چه در حقوق داخلی کشورها، قواعد و مقررات مهمی برای رعایت معیارهای حقوق بشر راجع به زندانیان و در جهت تامین اهداف درمانی و پیشگیری از جرم پیش‌بینی شده است و علاوه بر آن، راهکارهای نظارتی گوناگونی به منظور احقاق و اجرای معیارهای مذکور،

بعنوان ضمانت اجرا، در نظر گرفته شده است. حقوق داخلی کشورمان از آنجا که منبعث و متأثر از نظام کیفری اسلام می‌باشد ذکر این نکته ضروری است که چون در نظام کیفری اسلام زندان از جمله مجازات‌های فرعی و ثانویه به شمار آمده و در موارد معدودی از آن استفاده می‌شود، توجه به کرامت ذاتی انسان و حفظ ارزش‌ها و حیثیت انسانی زندانیان، مشهود بوده و اصلاً تمام تلاش و کوشش نظام اسلامی در جهت اصلاح و درمان بزهکار است و در این زمینه نیز قواعد و احکام ارزنده و پربراری را تدوین نموده است.

به هر تقدیر به سبب آنکه در حال حاضر حربه زندان که به نظر بسیاری از نویسندگان و صاحب‌نظران حقوق کیفری، بعنوان آخرین شیوه واکنش ضد بزهکاری به حساب می‌آید، قابلیت و پتانسیل کافی را در جهت تحقق تمامی انواع اهداف مجازات‌ها از سزا و انتقام گرفته تا اصلاح و درمان، اصلاح و تربیت و سرانجام کاربرد صرفاً سلب‌کننده آزادی و تامین‌کننده امنیت جامعه را دارد و لذا بر مسئولین تقنینی و اجرایی دست‌اندرکار مقوله زندان و حقوق زندانیان است تا با اتخاذ تدابیری اصولی، خردگرا و سنجیده، ضمن تحقق اهداف و فلسفه وجودی زندان، معیارهای حقوق بشر راجع به زندانیان را نیز جداً مطمح‌نظر قرار دهند. استفاده از تجارب آزموده سایر کشورها در جامعه بین‌المللی و پرهیز از دخالت هیجانات و التهابات زودگذر و موسمی رخ داده و تدوین قوانین و مقررات شفاف و پایدار حقوقی مرتبط با مساله زندان و حقوق زندانیان، از زمره این تدابیر اصولی و خردگرا به شمار می‌رود.

۱- تعاریف

از آن هنگام که مجازات زندان، بعنوان یکی از مجازات‌های اصلی بعد از کیفر اعدام پذیرفته شد، تعدیلی در شدت مجازات‌ها تلقی می‌گردید، اما دیری نپایید که به علت عدم اجرای روش‌های اصلاحی و تربیتی و یا درمانی در زندان‌ها مفاسد و مضرات کیفر زندان آشکار گردید و با اینکه سعی می‌شود با تعلیق مجازات، اجرای روش آزادی با مراقبت ویژه، رژیم نیمه آزادی، نگهداری محکومین در موسسات باز، حبس آخر هفته و اشتغال به کارهای عام‌المنفعه، از مفاسد زندان‌ها و ازدیاد جمعیت کیفری زندانیان کاسته شود، این موضوع تا به اکنون پا برجا بوده و لذا مجازات زندان در مجامع کنونی، بعنوان مهمترین سلاح و ابزار دفاع اجتماعی پس از اعدام در مبارزه با بزهکاری و برقراری نظم و امنیت است و هنوز هم مجازاتی که بتواند به جای زندان اجرا و مورد پذیرش عامه مردم باشد، تعیین نگردیده است (دانش، ۱۳۷۶: ۱).

زندان در لغت به معنی بندیخانه، جائیکه محکومان و تبهکاران را در آنجا نگاه می‌دارند و حبس است. زندان معادل واژه سجن در عربی و *incarceration, imprisonment, prison* در زبان انگلیسی است. در یکی از تعاریف آمده است: زندان و حبس شرعی، زندانی کردن فرد در مکانی تنگ و محدود نیست، بلکه تنها محدود

کردن وی و جلوگیری از تصرفات وی آنگونه که خودش می‌خواهد است. حال این محدود کردن می‌تواند در خانه یا مسجدی باشد یا به صورت آنکه طلبکار مراقب و همراه وی باشد به همین جهت پیامبر (ص) زندانی را اسیر می‌نامند (الجوزیه، ۱۹۸۵: ۱۱۴). زندان محلی است که محکومین را در جهت حفظ امنیت اجتماعی و رعایت حقوق شاکی اعم از خصوصی یا عمومی و رعایت سایر حقوق زندانی به جزء آنچه در حکم قید شده و به منظور اصلاح و تربیت بواسطه جلوگیری از تکرار جرم، با مجوز مرجع قضایی و به تشخیص مسئولین زندان در آن نگهداری می‌نمایند در این تعریف مراتبی چند مدنظر است.

اول اینکه زندان محل و مکانی است خاص که می‌بایست متناسب با اهداف تعیین شده در تعریفی که از آن شده است احداث شود دوم اینکه این محل در راستای تامین امنیت اجتماعی و ایجاد رعب در کسانی که قصد ارتکاب جرم را دارند، ایجاد می‌شود. سوم زندان به منظور حفظ حقوق شاکی تا دسترسی به زبان‌هایی است که به آن وارد شده است. لذا می‌بایستی از طریق زندان حقوق از دست رفته شکات و یا حداقل قسمتی از آن مسترد گردد. چهارم زندان محلی است که علاوه بر گرفتن حقوق شکات و ایجاد امنیت و رعب در جامعه به منظور جلوگیری از تکرار جرم در بین مجرمین و جامعه، حالت ثبات و ایجاد ارتباط سالم و متقابل می‌کند لذا در اینجا است که حقوق زندانی مطلقاً نادیده گرفته نخواهد شد و به سایر حقوق زندانی احترام کامل و انسانی گذاشته می‌شود بطوریکه روحیه انتقام‌گیری مجرمین پس از آزادی از جامعه کاملاً از بین برود. پنجم زندان محلی است که ایجاد اصلاح و تربیت می‌نماید ششم زندان محل نگهداری محکومین است، یعنی کسانی که توسط مقام قضایی به مدت معین حبس و یا جریمه و ... محکوم شده است و طی نامه رسمی به زندان جهت تحمل کیفر معرفی می‌شوند. هفتم محل نگهداری باتوجه به شناخت مسئولین زندان‌ها به اوضاع و احوال داخلی زندان‌ها و شناخت پرسنل نگهداری کننده و شناخت زندانی به عهده مسئولین زندان است (شمس، ۱۳۸۲: ۲۵).

مستند قانونی موجود در تعریف زندان در نظام حقوقی ایران، آئین‌نامه اجرایی سازمان زندان‌ها و اقدامات تأمینی و تربیتی کشور مصوب سال ۱۳۸۴ است که در ماده سه آن اینگونه تعریف می‌نماید که: زندان محلی است که در آن محکومین قطعی با معرفی مقامات ذیصلاح قضایی و قانونی برای مدت معین یا بطور دائم به منظور تحمل کیفر با هدف حرفه‌آموزی، بازپروری و بازسازی نگهداری می‌شوند این تعریف در مقایسه با تعاریف آئین‌نامه‌های سابق (مصوب سال‌های ۶۱، ۷۱، ۷۲)، تعریف جامع و مانعی است چراکه در آئین‌نامه‌های پیشین، مفاهیم زندان و بازداشتگاه با هم مخلوط شده و موجبات ابهام و گستردگی در تعریف زندان را فراهم ساخته بود. از طرف دیگر ماده چهار آئین‌نامه در حال اجرا که تکرار ماده (۴) آئین‌نامه مصوب سال ۱۳۸۰ است، به تفکیک و شناسایی بیشتر زندان از بازداشتگاه کمک می‌نماید. ماده چهار می‌گوید بازداشتگاه محل نگهداری متهمینی است که با قرار کتبی مقامات صلاحیت‌دار قضایی تا اتخاذ تصمیم نهایی به آنجا معرفی

می‌شوند. حال باتوجه به تعاریف مذکور و نیز با عنایت به مواد سه و پنج آئین‌نامه فعلی سازمان زندان‌ها، زندانی به افرادی اطلاق می‌شود که با حکم مقامات قضایی و دیگر مراجع ذیصلاح قانونی به زندان معرفی می‌شوند. نکته‌ای که در خصوص تعریف زندان و بازداشتگاه باید به آن اشاره کنیم و تدوین کنندگان آئین‌نامه از آن غفلت کرده‌اند اینست که در تعریف زندان مقامات ذیصلاح قانونی از قبیل قضات سازمان تعزیرات حکومتی و یا استانداران مجاز به روانه ساختن افراد به زندان بوده ولی این حق در خصوص روانه نمودن به بازداشتگاه از آنان سلب شده است که جای تأمل و بررسی دارد چراکه گذشته از اینکه افراد فاقد پایه قضایی مجاز توان سلب آزادی انسان‌ها را دارند، از طرف دیگر با عنایت به ترتیب رسیدگی و تقدم بازداشتگاه نسبت به زندان، ابهام‌آفرین است. به هر تقدیر با عنایت به تعریف جدید ماده سه آئین‌نامه در حال اجرای سازمان زندان‌ها و اقدامات تأمینی و تربیتی کشور، از زندان، گامی مهم در زندانبانی تدوین، اصلاح و تربیت زندانیان و احقاق حقوق بشری آنان تلقی و برداشته شده است، اما در عین حال خاطر نشان می‌شود که تبصره یک ماده چهار آئین‌نامه فعلی سازمان زندان‌ها مبنی بر نگهداری متهمان در زندان تا زمان ایجاد بازداشتگاه نایستی بهانه‌ای برای تاخیر در احداث بازداشتگاه گردد.

در تعریف حقوق بشر و سپس حقوق بشر راجع به زندانیان، ابتدا باید مفهوم موردنظرمان را از حقوق مشخص سازیم. صرف‌نظر از مفاهیم مختلفی که از واژه حقوق وجود دارد، مفهوم موردنظر ما در اینجا عبارت از (امتیاز و نفعی است متعلق به شخص که حقوق هر کشور در مقام اجرای عدالت از آن حمایت می‌کند و به او توان ۹۹ تصرف در موضوع حق و منع دیگران از تجاوز به آن را می‌دهد) (کاتوزیان، ۱۳۷۷: ۳۷۴).

بر این اساس حقوق بشر را می‌توان به سلطه و اختیاری تعریف نمود که حقوق هر کشور یا عهدنامه‌ها و قوانین عام بین‌المللی یا منطقه‌ای از آن حمایت می‌کنند و به شخص توان تصرف در موضوع حق و منع دیگران از تجاوز به آن را می‌دهند (گودرزی و الوندی، ۱۳۸۲: ۴۲). از این رو اعتقاد راسخ داریم که حقوق بشر راجع به زندانیان همان حقوق بشر برای انبای بشر، به غیر از حق آزادی بوده و زندان نایستی نافی ارزشی بیش از آزادی باشد، زیرا حقوق جهانی بشر هیچ حد و مرزی به نام زندان نمی‌شناسد.

۲- انواع زندان‌ها در نظام حقوق بین‌الملل

قبل از توضیح و تبیین روش‌ها و انواع زندان، ذکر این نکته ضروری است که اجرای برنامه‌های اصلاحی و تربیتی و یا درمانی یک امر سهل و آسان نبوده و با آنکه روش‌ها و انواع مختلفی از زندان‌ها در ممالک مترقی به مورد اجرا گذاشته شده است، لکن هنوز در علم زندان‌ها راه‌حل این معضل مهم اجتماعی با روش یا نوع خاصی از زندان‌ها تعیین نگردیده است. برای شناخت انواع زندان، ابتدا باید به روش‌های اداره زندان نظری

بیافکنیم. این روش‌ها دوگونه‌اند: (۱) روش‌های کلاسیک شامل روش عمومی یا دسته جمعی، روش انفرادی یا پنسیلوانیایی و روش مختلط یا متناوب؛ (۲) روش‌های مدرن شامل روش ایرلندی یا نظام تدریجی و روش منطبق با شخصیت زندانی. قدیمی‌ترین و ساده‌ترین روش، حبس دسته جمعی روش عمومی است. در این روش زندانیان در اطاق یا خوابگاه نگهداری می‌شوند. روزها دسته جمعی کار می‌کنند و شب‌ها در خوابگاه‌های عمومی به سر می‌برند. از مزایای مهم روش عمومی یا رژیم دسته جمعی، با صرفه بودن آن نسبت به سایر روش‌هاست. ساختمان اینگونه زندان‌ها ارزان تمام می‌شود و تعداد زیادی زندانی را می‌توان در یک خوابگاه جا داد و تهیه کار و آموزش علنی و حرفه‌ای در این روش آسان است ولی در عین حال معایب و مفاسد بیشتری دارد از جمله اینکه در این روش زندانیان در نتیجه معاشرت با هم اعمال زشت و صفات رذیله یکدیگر را یاد گرفته و رموز و فنون ارتکاب جرائم را از مجرمین حرفه‌ای می‌آموزند. تحمل این روش برای افراد تحصیل کرده و کسانی که برای اولین بار زندانی می‌شوند طاقت فرسا و زجرآور بوده و نهایتاً با اجرای این روش سازگار نمودن بزهکاران با زندگانی عادی اجتماعی امکانپذیر نیست. روش انفرادی یا رژیم پنسیلوانیا در زمان‌های گذشته و بنا به سفر روحانیون مسیحی و با هدف دوری جستن از معایب روش دسته جمعی، دوستداران فراوانی داشته است. اولین زندان انفرادی در ۱۷۹۰ میلادی در ایالت پنسیلوانیای آمریکا بنا شد و وجه تسمیه آن هم همین است. در این روش زندانیان شب و روز انفرادی در سلول (خوابگاه) بسر می‌برند و اجازه خواندن و نوشتن را داشته و به آنان کار دستی تعلیم داده می‌شود برای این روش مزایایی عنوان شده از جمله اینکه چون زندانی‌ها تنها زندگی می‌کنند بیشتر وقت تفکر داشته و از کرده خود نادم و پشیمان می‌شوند. ولی با نمایان شدن معایب متعدد این روش از قبیل هزینه بسیار زیاد آن و بروز عوارض خطرناکی مثل خودکشی و ناراحتی‌های جسمی و روانی بر روی زندانیان طرفداران آن کاهش پیدا کرد. گفتنی است از سال ۱۹۳۹ از مجموع ۷۵ زندان موجود در کشور فرانسه ۵۹ زندان بدین روش اداره می‌گردید (دانش، پیشین: ۲۳۹).

یکی دیگر از انواع روش‌های کلاسیک اداره زندان، روش مختلط یا ابرنین است که در آن سعی شده است که محاسن دو نظام یاد شده حفظ و از معایب آن دوری شود. در این روش زندانیان روزها دسته جمعی، ورزش و تفریح نموده، با هم غذا می‌خورند ولی حق حرف زدن را ندارند و شب‌ها نیز بطور انفرادی در سلول به سر می‌برند. این روش نیز علیرغم نداشتن معایب انفرادی کم و بیش معایب روش عمومی را داراست (ماتینز، ۲۰۴:۱۳۸۱).

در روش ایرلندی یا تدریجی (بعنوان اولین نوع از روش‌های مدرن اداره زندان) که به دلیل اجرای آن بوسیله کاپیتان ماکانوشی انگلیسی در ایرلند بدین نام نامیده شده، طی چهار مرحله به مورد اجرا گذاشته می‌شود که عبارتند از: (۱) روش انفرادی که زندانی در آن تحت آزمایشات مختلف و آسرواسیون قرار می‌گیرد؛ (۲) روش مختلط؛ (۳) در مرحله سوم زندانی باتوجه به رفتار و کردار و طرز کار خود از آزادی بیشتری استفاده کرده

برای چند ساعت یا چند روز اجازه خروج از زندان را دارد سپس روش نیمه آزادی در مورد او اجرا می‌شود؛ و (۴) در مرحله چهارم زندانی پیش از اتمام محکومیت، با استفاده از آزادی مشروط از زندان آزاد می‌شود (دانش، پیشین: ۲۴۱).

در نوع دیگر از روش‌های مدرن اداره زندان یعنی روش منطبق با شخصیت زندانی، روش اجرای مجازات، انطباق آن با شخصیت محکوم است و لذا از روز اجرای مجازات، با توجه به شخصیت محکوم، ممکن است در موسسات باز نگهداری گردد و یا رژیم نیمه آزادی در مورد او اجرا شود. هدف اصلی عادت دادن زندانی به زندگی عادی اجتماعی است.

حال پس از شناخت روش‌های اداره زندان، بطور کلی پنج‌گونه زندان در گستره حقوق بین‌الملل و مکاتب حقوق کیفری وجود دارد که اساساً بر مبنای روش‌های فوق‌الذکر، بوجود آمده‌اند که عبارتند از: (۱) زندان عمومی (دسته جمعی)؛ (۲) زندان انفرادی بر اساس سیستم پنسیلوانیایی؛ (۳) زندان مختلط؛ (۴) زندان بر اساس سیستم تدریجی یا ایرلندی؛ (۵) زندان بر اساس سیستم منطبق با شخصیت زندانی (شمس، ۱۳۷۳: ۱۳). البته در برخی کشورها ممکن است تقسیم‌بندی‌های دیگری وجود داشته باشد مثلاً در ایالات متحده، زندان‌ها بر اساس نوع جرم و حالت خطرناک مجرمان به چهارگونه تقسیم گردیده و مبنای این تقسیم نیز، درجه امنیت مورد نیاز هر یک از زندان‌ها است که عبارتند از: (۱) زندان با حداقل امنیت؛ (۲) زندان با متوسط امنیت؛ (۳) زندان با حداکثر امنیت؛ (۴) زندان با امنیت فوق‌العاده یا امنیت بسیار بسیار بالا (رجبی، ۱۳۸۲: ۳۲).

۳- انواع زندان‌ها در نظام حقوقی ایران

در نظام حقوقی ایران هم در گذشته انواع گوناگون زندان‌ها را با عناوین مختلف از قبیل بازداشتگاه، زندان بسته با حفاظت کامل، زندان نیمه باز، موسسات صنعتی، کشاورزی و خدماتی، مراکز اقدامات تأمینی و تربیتی، کانون اصلاح و تربیت و مراکز بازپروری و معالجه متهمان و محکومان معتاد، ملاحظه می‌نمائیم. مطابق ماده پنج آئین‌نامه سازمان زندان‌ها مصوب ۱۳۸۰ زندان‌ها در ایران به سه دسته تقسیم می‌شوند که عبارتند از: (۱) زندان بسته که زندانی محدود و محصور است با حفاظت کامل در پوشش‌های دوگانه داخلی و خارجی؛ (۲) زندان نیمه باز با حفاظت کامل تنها در پوشش خارجی زندان که ماموران مراقب به هنگام اعزام زندانیان بکار گروهی مسلح نیستند و پس از خاتمه کار، زندانیان به آسایشگاه‌های خود برمی‌گردند؛ (۳) زندان باز که زندانیان در آن با قبول مسولیت وجدانی و باطنی در محوطه باز بکار اشتغال داشته و شب‌ها در خوابگاه به سر می‌برند (همان، ۳۰). در زندان‌های نیمه باز و باز محکومانی قرار می‌گیرند که از نظر مدت محکومیت از زندانیان زندان بسته در حد نازلتری به سر می‌برند. بدین صورت که مطابق ماده ۸ آئین‌نامه اجرایی سازمان

زندان‌ها، محکومین جرایم غیر عمدی، محکومین به جزای نقدی که به لحاظ عجز از پرداخت آن تحمل کیفر حبس می‌کنند و محکومین مالی موضوع ماده دو قانون اجرای محکومیت‌های مالی و محکومین به حبس در جرائم عمدی با حبس تعزیری تا دو سال یا بیش از دو سال تا پانزده سال (به شرط تحمل یک دهم از مدت محکومیت در زندان بسته) در زندان نیمه باز نگهداری شده و برابر ماده ۱۰ آئین‌نامه مزبور محکومین جرائم غیر عمدی، محکومین به جزای نقدی که به لحاظ عجز از پرداخت آن تحمل کیفر می‌کنند محکومین مالی موضوع ماده دو قانون اجرای محکومیت‌های مالی و محکومین به حبس ابد در جرائم عمدی با حبس‌های تعزیری تا دو سال (پس از گذراندن یک چهارم از مدت محکومیت در یکی از زندان‌های بسته یا نیمه باز) یا با حبس بیش از دو سال تا پانزده سال به شرط تحمل یک پنجم از مدت محکومیت در یکی از زندان‌های بسته یا نیمه باز و یا حبس بیش از پانزده سال و حبس ابد (به شرط تحمل چهار سال از مدت محکومیت در یکی از زندان‌های بسته یا نیمه باز)، در زندان باز تحمل به حبس می‌نمایند.

۳-۱- تاریخچه زندان‌ها در جهان

در جوامع اولیه زندان هنوز چندان مفهومی نداشت و کمتر کسی به این مجازات محکومیت می‌یافت این امر نه تنها در گذشته دور بلکه در قرون وسطا هم کم به چشم می‌خورد. در آنتولوی، قدیم‌ترین شواهد دال بر وجود زندان، متعلق به متون آشوری قدیم است. در یک نامه سه بازرگان آشوری از شریک خود می‌خواهند هیچ یک از کالاهای مورد تقاضا را قاچاقی وارد نکند و به کسی اشاره می‌کنند که کالاهای قاچاق خود را نزد شخصی به نام پوشکین فرستاده بود. اما کالاهای قاچاق او توقیف گردید و دربار، پوشکین را بازداشت کرد و به زندان افکند. اینجا زندان آشکارا با حاکمیت محلی، یعنی دربار مرتبط شده است، زیرا آشوریان ملزم بودند به دربار مالیات بدهند و برای گریز از همین مالیات بود که گاه به قاچاق مبادرت می‌نمودند (نجفی ابرندآبادی، ۱۳۸۳: ۲۳۷).

بطور کلی باید بگوئیم از دوران جوامع اولیه تا قرون وسطی، زندان عمدتاً جایگاه نگهداری متهمینی بود که در نهایت به مجازات‌هایی چون زنده به گور شدن، سوزاندن، کور شدن و ... محکوم می‌شدند، تا اینکه روحانیون مسیحی برای اولین بار و با ابراز تنفر از خونریزی خواستار تعدیل مجازات‌ها شدند و مجازات‌های حبس را به جای کیفر اعدام توصیه کردند و برای اصلاح و تربیت زندانیان اقدام و از زندان‌ها بازدید به عمل آوردند. در پی آن و در سال ۸۱۷ میلادی در مجمع روحانیون مسیحی در رم مقررات مربوط به اداره زندان‌ها تصویب و تاکید شد که زندان‌ها باید جنبه اصلاحی و تربیتی داشته باشد و برای نیل به این هدف، زندانیان باید به روش انفرادی نگهداری و آموزش داده شوند (دانش، پیشین: ۱۴۵).

گرچه زندان بعنوان مکانی مخصوص محبوس ساختن، از روزگاران قدیم وجود داشته است با این وجود زندان‌هایی که ما امروزه می‌شناسیم یعنی مکان‌هایی که خلافکاران را برای مجازات به آنجا می‌فرستند و در ضمن برای اصلاح رفتار آنان نیز فعالیت می‌شود حاصل عصر صنعت است. زندان به شکل امروزی خود به آهستگی در شمال اروپا از قرن شانزدهم به بعد ظهور کرد اما در اواخر قرن هجدهم و اوایل قرن نوزدهم بود که فکر ایجاد زندان امروزی عملی گردید (maguir & others, 1994: 44). جان هاروارد انگلیسی از نخستین پیشگامان تاسیس زندان‌های امروزی بود که بعدها، افرادی چون فرانکلین، به پیروی از او زندان‌های انفرادی را تاسیس و در پی آن زندان‌های دیگری با روش‌های متنوع مایه‌گذاری و اداره شد.

۳-۲- تاریخچه زندان‌ها در ایران

راجع به وضع زندان‌ها در ایران دوران باستان اسناد و مدارکی در دست نیست؛ اما آنچه مسلم است اینست که حبس جزء مجازات‌ها نبوده، بلکه پادشاهان و حکمرانان از آن برای از میان برداشتن بی سروصدای اشخاص بلند مرتبتی که وجودشان برای کشور و یا پادشاه خطر داشت، استفاده می‌کردند. برای مثال، قلعه مستحکمی در گل گرد (در مشرق شوشتر خوزستان) وجود داشت که گیل گرد یا اندهشن نام داشت و آن را انوشیروان یا قلعه فراموشی نیز می‌خواندند زیرا نام زندانیان و حتی آن مکان را کسی نیایستی بر زبان می‌آورد. (پیرنیا، ۱۳۱۱: ۲۰۶ و ۱۹۶). قدیمی‌ترین زندان بزرگ ایران در دوران معاصر زندانی به نام انبارشاهی بود که به نحو بسیار نابسامانی اداره می‌شد بطوریکه مردم بعنوان نذر گاهی از سوراخ زندان غذا و خوراکی برای زندانیان می‌انداختند تا اینکه در سال ۱۲۹۲ شمسی دولت ایران به منظور سرو سامان دادن به وضع شهربانی کشور، عده‌ای مستشار از سوئد استخدام و آنها ابتدا نظام‌نامه محابس را تهیه کردند که در سال ۱۲۹۸ شمسی به تصویب هیات دولت رسید. پس از آن و در طی سال‌های ۱۳۰۷ تا ۱۳۵۴ نظام‌نامه‌ها و آئین‌نامه‌های جدیدتری برای اداره امور زندان‌ها تهیه و به اجرا گذاشته شد پس از این دوران و بعد از پیروزی انقلاب اسلامی در سال‌های ۱۳۶۱، ۱۳۶۸، ۱۳۷۰، ۱۳۷۲، ۱۳۸۰، ۱۳۸۴ آئین‌نامه‌های دیگری جهت اداره مطلوب‌تر زندان‌ها تدوین و اجرایی گردید و در هر دوره اقدامات گوناگونی صورت گرفته که نتیجه آن تغییرات اساسی چه از نظر شکلی و ظاهری و چه از نظر تهیه و تدارک برنامه‌های اصولی و علمی در سطح زندان‌ها بوده است.

۴- اهداف زندان در نظام حقوق بین‌الملل و ایران

اهداف و روش‌های اجرایی و عملی در هر نهاد سازمانی در حقیقت استخوان‌بندی تشکیلاتی و کل حوزه کاری و عملی آن را در بر می‌گیرد و همه عوامل مادی و معنوی که در خدمت هستند، در راستای این اهداف تعیین

شده و مشخص می‌شوند. زندان‌ها نیز براساس انگیزه‌ها و اهدافی که به وجود آمده، و بعضاً ریشه در مذهب داشته‌اند، چراکه هیچ فرد یا نهاد و سازمانی در روی زمین نمی‌تواند بدون انگیزه و هدف به حیات و زیست خود ادامه دهد. بطورکلی اندیشمندان علم زندان‌ها اهداف زندان را در اصلاح و تربیت یا درمان برهکار، پیشگیری عمومی، پیشگیری فردی، تلافی برای تسکین افکار عمومی خلاصه نموده‌اند. اما در تاریخ اندیشه‌های کیفری در بحث هدف مجازات زندان، فقط پیرامون اصلاح و تربیت و بازپروری مجرمین در زندان از قول دانشمندان مختلف بحث می‌کنند (پرادل، ۱۳۷۴: ۱۷). در کتب کیفرشناسی هم اهداف مجازات‌ها که زندان یکی از آنهاست در قالب نقش سزادهی، تعادل اجتماعی، عبرت‌آموزی، پیشگیری عام یا عمومی، عبرت‌آموزی خصوصی بیان گردیده که این نقش فایده‌گرا و پیشگیرانه کیفر می‌تواند جنبه‌های سه‌گانه عبرت‌آموزی، انطباق‌پذیری مجدد اجتماعی و طرد مجرم را به خود بگیرد (بولک، ۱۳۷۲: ۲۲).

در حال حاضر گرچه همه مکاتب کیفری عموماً معتقدند که هدف از مجازات زندان، اصلاح و تربیت و سازگار نمودن فرد با اجتماع است (صلاحی، ۱۳۸۲: ۱۳) و اهداف وجودی زندان در اسناد و مجامع بین‌المللی در قالب کارکردهای چهارگانه زندان مشتمل بر ۱) تعیین مرزهای میان محدودیت و آزادی از طریق نفوذ و تسلط دولت بر فرد (ماتیوس و فرانسیس، ۱۳۸۱: ۱۷۲)؛ ۲) کارکرد اصلاحی یا نقش بازپروری مجرمین جهت بازگشت به زندگی عادی؛ ۳) کارکرد کنترل‌کنندگی که براساس رابطه اساساً اجباری با واسطه مجموعه‌ای از روش‌های اداری و درمانی که البته موجب برخی سازگاری‌ها در زندان می‌شود؛ ۴) کارکرد حفاظتی به این معنا که محدودسازی جمعیت‌های زیاد در زندان مستلزم ارائه خدمات مختلف نظیر جا، غذا، امکانات بهداشتی، رفاهی، امنیتی و ... است (گودرزی و مقدادی، ۱۳۸۳: ۲۹) بیان می‌گردد. با این وجود امروزه بنیان سیاست کیفری اصلاح و تربیت و روان‌درمانی برپایه اصول روانشناختی یعنی اروپائیان و مردمان آمریکای شمالی پس از مشاهده ناکارآمدی‌های این سیاست‌ها بیش از چهل سال است که آن را وا پس نهاده‌اند. جهت توضیح مطلب باید متذکر شویم که پس از شکست روش‌های اصلاحی و بازپرورانه در زندان‌ها و از دهه‌های ۱۹۶۰ و پس از آن حتی بزرگترین کیفرشناسان و نام‌آوران چون نوروال موریسو در ایالات متحده و اینگری آنتیلا در کشورهای اسکانداویناوی که تا دهه ۱۹۶۰ از طرفداران سرسخت اصلاح بزهکاران بودند، اعلام کردند که اهداف اصلاحی و درمانی سزایی بیش نیست و حقیقت این است که همه این امیدها بر باد رفته است و لذا به این نتیجه رسیده‌اند که هدف عمده و اساسی از زندان بایستی واکنش در مقابل بزهکاری باشد به دیگر سخن تنها بند اول از اهداف زندان در اسناد و مجامع بین‌الملل را قابل قبول دانستند.

در نظام حقوقی ایران هم علاوه بر توجه به کارکردهای چهارگانه پیش گفته زندان، اهداف زندان را بایستی در اصول قانون اساسی و قوانین عادی جستجو کرد. در این رابطه علاوه بر اصل دوم قانون اساسی که مقرر می‌دارد جمهوری اسلامی نظامی است برپایه کرامت و ارزش والای انسان و آزادی توأم با مسئولیت او در برابر

خدا که از راه نفی هرگونه ستمگری و ستم‌کشی و سلطه‌گری و سلطه‌پذیری، قسط و عدل و ... اصل سوم این قانون (بندهای یک و چهارده) که به ترتیب دولت را موظف به ایجاد محیط مساعد برای رشد فضایل اخلاقی براساس ایمان، تقوی و مبارزه با کلیه مظاهر فساد و تباهی و تامین حقوق همه‌جانبه افراد از زن و مرد و ایجاد امنیت قضایی عادلانه برای همه و تساوی عموم در برابر قانون می‌نماید، در برخی اصول خاص قانون اساسی، اهداف زندان را بنحو شفاف‌تری می‌توان یافت. در این رابطه اصل یکصد و پنجاه و ششم در بیان وظایف قوه قضائیه اشعار می‌دارد: قوه قضائیه قوه‌ای است مستقل که پشتیبان حقوق فردی و اجتماعی و مسئول تحقق حقوق فردی و اجتماعی و مسئول تحقق بخشیدن به عدالت و عهده‌دار وظایف زیر است: (۱) رسیدگی و صدور حکم در مورد تظلمات، تعدیات، شکایات، حل‌وفصل دعاوی و رفع خصومات و اخذ تصمیم و اقدام لازم در آن قسمت از امور حسبه که قانون معین می‌کند؛ (۲) احیای حقوق عامه و گسترش عدل و آزادی‌های مشروع؛ (۳) نظارت بر حسن اجرای قوانین؛ (۴) کشف جرم و تعقیب و مجازات و تعزیر مجرمین و اجرای حدود و مقررات مدون جزایی اسلام؛ (۵) اقدام مناسب برای پیشگیری از وقوع جرم و اصلاح مجرمین. همانطوری که ملاحظه می‌کنیم همان نکات و اهدافی که در قوانین کیفری اکثر کشورهای متمدن دنیا بعنوان اهداف مجازات‌ها عموماً و زندان خصوصاً به آنها اشاره شده است؛ یعنی اصلاح و تربیت یا درمان بزه‌کار، پیشگیری عمومی و پیشگیری خصوصی، تلافی برای تسکین افکار عمومی را در این اصل می‌توانیم جستجو کنیم. اما از آنجا که در حال حاضر متولی امور زندانیان و زندان‌ها در کشورمان سازمان زندان‌ها و اقدامات تأمینی و تربیتی کشور است، ۱۰۵ نگاهی به وظایف و مسئولیت‌های محوله از سوی قانونگذار به عهده این سازمان اهدافی چند را در معرض دید همگان قرار می‌دهد برخی از این وظایف که همان اهداف وجودی زندان به حساب می‌آید در ماده (۲) قانون تبدیل شورای سرپرستی زندان‌ها و اقدامات تأمینی و تربیتی کشور به سازمان زندان‌ها و اقدامات تأمینی و تربیتی کشور گفته آمده است که در اینجا به برخی از آن بندها اشاره می‌نمائیم: بند (ب) ایجاد امکانات و تسهیلات لازم در زمینه اصلاح و ارشاد و آموزش زندانیان و اشتغال و حرفه‌آموزی آنها بند (ج) کمک به رفع مشکلات مادی و معنوی خانواده زندانیان بند (ه) برنامه‌ریزی جهت اشتغال زندانیان داوطلب بکار با استفاده از امکانات سازمان و نیز سرمایه‌های دولتی بانک‌ها، تعاونی‌ها، بخش خصوصی و تلاش جهت خودکفایی زندان‌ها بند (ح) برنامه‌ریزی برای مراقبت بعد از خروج زندانیان با همکاری دستگاه‌های ذیربط همانطور که ملاحظه می‌کنیم خوشبختانه اهداف سازمان زندان‌های کشور که گرداننده واحد زندان‌های ایران می‌باشد بنابر قانون فوق‌الذکر همگی حمایت‌گرایانه و اصلاحی می‌باشد (قانون تبدیل شورای سرپرستی زندان‌ها به سازمان زندان‌ها و اقدامات تأمینی و تربیتی کشور، مصوب ۱۳۶۴).

۵- اصول اساسی حاکم بر حقوق بشر راجع به زندانیان

اصول اساسی حاکم بر حقوق بشر راجع به زندانیان را بایستی در دو گونه اصول یعنی اصول عمومی و اصول خاص رفتار با زندانیان جستجو و کنکاش کرد برخی از این اصول عمومی که پاره‌ای از آنها مثل اصل برائت ریشه در میراث مشترک حقوق همه ملل مترقی جهان دارد و در یکی دو قرن اخیر به ویژه پس از جنگ جهانی دوم مورد اقبال و عنایت ویژه حقوق‌دانان و قانونگذاران در حقوق داخلی کشورها و نیز موضوع اعلامیه‌ها و کنوانسیون‌ها در سطح منطقه‌ای و بین‌المللی قرار گرفته است عبارتند از: (۱) برائت؛ (۲) اصل قانونی بودن جرم و مجازات؛ (۳) اصل مصونیت دولت؛ (۴) اصول مربوط به بازداشت افراد و حقوق بشر (گودرزوی و الوندی، پیشین: ۴۴). علت نامگذاری این اصول به نام اصول عمومی این است که در رابطه با بازداشت شدگان و متهمین و محکومین به مورد اجرا گذاشته می‌شود.

پاره‌ای از اصول خاص رفتار با زندانیان که در قالب میثاق‌ها، کنوانسیون‌ها، اعلامیه‌ها و یا از طریق قواعد و مقررات رفتار با زندانیان سازمان ملل متحد قواعد بیجینگ (پکن) قواعد توکیو، رهنمودهای ریاض و یا در کنگره‌های سازمان ملل متحد تدوین یافتند و شالوده رفتار با زندانیان را تشکیل می‌دهند عبارتند از: (۱) با تمام افراد تحت هرگونه بازداشت یا زندانی باید بنحوی انسانی رفتار شود و احترام به شرافت و حیثیت ذاتی انسان نیز رعایت گردد دستگیری، بازداشت، زندانی باید فقط و فقط از طریق دستور مقام قضایی و فقط منطبق با مواد قانونی توسط افسران یا افراد لایق و مجاز به این کار صورت گیرد؛ (۲) در مورد هر کدام از حقوق انسانی افراد تحت هرگونه بازداشت و زندانی که به موجب قانون، پیمان‌نامه‌ها و مقررات و رسوم هر کشوری بازداشت و زندانی شدند هیچگونه محدودیت تحصیلی به بهانه اینکه این مجموعه از اصول چنین حقوقی را به رسمیت نشناخته و یا تا حدی کمتر به رسمیت شناخته شده‌اند جایز نبوده و ممنوع است؛ (۳) این موارد یا اصول باید شامل همه افراد ساکن در هر کشوری بشود بی‌آنکه هر نوع تبعیض مبتنی بر نژاد، رنگ پوست، جنسیت، زبان، دین یا عقاید دینی، عمل سیاسی و سایر عقاید، خاستگاه نژادی، اجتماعی و ملی، دارایی، اصل و نسب یا سایر موقعیت‌ها اعمال گردد. البته اقدامات حمایتی در خصوص زنان به ویژه زنان حامله و شیرده، کودکان و نوجوانان، افراد مسن و بیماران و معلولان تبعیض‌آمیز تلقی نمی‌شود؛ (۴) هیچ شخص تحت هرگونه بازداشت و زندانی نباید در معرض شکنجه رفتار یا مجازات ظالمانه، غیرانسانی و تحقیرآمیز قرار بگیرد (cherif) (bassioni, 1994: 69). (۵) احترام به معتقدات مذهبی و احکام فرهنگی گروهی که زندانیان بدان تعلق دارند در مواردی که شرایط محلی مقرر نماید مطلوب است؛ (۶) مسئولیت زندان‌ها برای نگهداری زندانیان و حمایت از جامعه در مقابل جرایم باید با رعایت اهداف اجتماعی دیگر هر دولت و مسئولیت‌های اساسی آن برای ترویج رفاه و توسعه همه افراد جامعه به اجرا گذاشته شود؛ (۷) کلیه زندانیان باید حق شرکت در فعالیت‌های فرهنگی و آموزشی که هدفش توسعه کامل شخصیت انسان است، داشته باشد؛ (۸) تلاش‌هایی برای القای حبس انفرادی

بعنوان مجازات یا محدودیت استفاده از آن باید صورت بگیرد و تشویق شود؛ ۹) شرایطی بایستی ایجاد شود که زندانیان بتوانند کار معنی‌داری انجام دهند که باعث تسهیل ادغام آنها در بازار کار کشور و ایجاد امکان کمک به تامین مالی خودشان و خانواده آنها شود گفت؛ ۱۰) زندانیان باید به خدمات بهداشتی که در مملکت وجود دارد بدون تبعیض به خاطر وضعیت حقوقی خود دسترسی داشته باشند؛ ۱۱) با مشارکت و کمک جامعه و موسسات اجتماعی و با عنایت به منافع قربانیان شرایط مساعدی برای ادغام زندانیان سابق در جامعه با بهترین حالات باید ایجاد شود و نهایتاً اینکه کلیه اصول فوق‌الذکر بطور بیطرفانه اعمال شود (امیرارجمند، ۱۳۸۱: ۳۴۵).

در بحث اصول رفتار با زندانیان و بازداشت شدگان، برخی کنوانسیون‌ها از جمله کنوانسیون اروپایی حقوق بشر (ماده ۶) ضمن برشمردن خصوصیات یک دادگاه منصفانه مستقل و بیطرفانه و رعایت روند دادرسی مطلوب از قبیل علنی بودن و با اشاره به اصل براءت مواردی از حقوق دفاعی متهم را از قبیل ضرورت تفهیم اتهام در اسرع وقت، داشتن فرصت و تسهیلات لازم جهت دفاعیات، حق استفاده از معاضدت وکیل مدافع، حق پرسش و پاسخ از شهود له و علیه و حق برخورداری از خدمات رایگان مترجم را بیان می‌کنند (آشوری و همکاران، ۱۳۸۳: ۳۶۰ - ۳۲۵).

۵-۱- منابع حقوق بشری راجع به زندانیان در نظام حقوق بین‌الملل

۱۰۷

تفکرات حقوقی، سیاسی و فلسفی، راجع به حقوق بشر درخصوص اعتقاد به برخورداری از برخی حقوق صرف‌نظر از مذهب، نژاد، تابعیت، جایگاه اجتماعی، ثروت و سایر امتیازات و بحث‌های فراوان بر سر منشا این حقوق و تعریف آن که طی قرون متمادی در فکر و روح حقوقدانان و فلاسفه و متفکران نفوذ کرده بود، همچنین مشاهده وحشیگری‌ها و شقاوت‌های نازیسم و فاشیسم در جنگ جهانی دوم، انگیزه توجه به شخصیت و حیثیت انسانی و توسعه حمایت بین‌المللی از حقوق بشر گردید و در پی این انگیزه نخستین منابع حقوق بشری یعنی اعلامیه جهانی حقوق بشر و بعد از آن کنوانسیون‌ها و میثاق‌های گوناگون حقوق بشری تهیه و تصویب شد (عبادی، ۱۳۸۳: ۱۷). در دنیای متمدن امروزی، دو نظام متفاوت حقوقی در مورد منابع حقوق بشری زندانیان وجود دارد که یکی را منابع داخلی که شامل قانون اساسی و قانون عادی، آئین‌نامه‌های اجرایی و دستورالعمل می‌باشد و دیگری را منابع فراملی یا منابع حقوق بشری بین‌المللی که شامل کنوانسیون و پروتکل‌های حقوقی راجع به نحوه اداره زندان و طرز رفتار با زندانیان، اعلامیه‌های جهانی و میثاق‌های بین‌المللی است نام نهاده‌اند. در نوع اول یا سیستم حقوقی داخلی یا ملی منبع اصلی و اساسی همان تصمیمات قوه مقننه می‌باشد و در نوع دوم یا سیستم حقوقی فراملی یا بین‌المللی، منبع اصلی حقوق زندانیان قراردادهای دوجانبه یا چندجانبه، میثاق‌ها و پروتکل‌هایی می‌باشد که نمایندگان دولت‌ها یا سازمان‌های بین‌المللی مثل

سازمان ملل متحد، آن را وضع و تصویب می‌نمایند و طرفین در قراردادهای دوجانبه یا امضاء کنندگان در قراردادهای چندجانبه تعهد به اجرای آن می‌نمایند.

برخی از مهمترین اسناد و منابع حقوق بشری راجع به زندانیان در نظام حقوق بین‌الملل به ترتیب اهمیت از این قرار است: (۱) اعلامیه جهانی حقوق بشر مصوب دهم دسامبر ۱۹۴۸ بعنوان نخستین اعلامیه فراگیر حقوق بشر که هر چند معاهده به حساب نمی‌آید و بعنوان یک قطعنامه مجمع عمومی سازمان ملل که قدرت اجرایی ندارد، تصویب شده ولی با توجه به اینکه تفاهم‌نامه مشترک ملت‌ها در مورد حقوق و آزادی‌های اساسی انسان توصیف گردید، حتی قبل از تصویب کنوانسیون‌های دوگانه بین‌المللی حقوق بشر یعنی میثاق بین‌المللی حقوق مدنی و سیاسی و میثاق بین‌المللی حقوق اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی مرجع و مورد استناد بوده و عملاً بگونه‌ای با آن برخورد می‌شد که گویا سند لازم‌الاجراست. در اینجا یکبار دیگر متذکر می‌شویم با عنایت به تعاریف حقوق و حقوق بشر، حقوق بشر راجع به زندانیان همان حقوق بشر برای کلیه انبای بشر بجز مقوله آزادی است؛ (۲) میثاق بین‌المللی حقوق مدنی و سیاسی و میثاق بین‌المللی حقوق اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی که در سال ۱۹۶۶ با هدف تضمین اجرای اصول و موازین مندرج در اعلامیه حقوق بشر و رعایت موثر مقررات آن طی قطعنامه ۲۲۰۰A به تصویب مجمع عمومی سازمان ملل رسیدند (مهرپور، ۱۳۷۷: ۴۴)؛ (۳) کنوانسیون بین‌المللی منع شکنجه و رفتار یا مجازات خشن، غیرانسانی و تحقیر کننده؛ (۴) کنوانسیون بین‌المللی حقوق کودک؛ (۵) کنوانسیون بین‌المللی رفع هرگونه تبعیض نژادی؛ (۶) کنوانسیون و پروتکل‌های ژنو؛ (۷) قواعد و مقررات خاص رفتار با زندانیان سازمان ملل متحد از جمله: الف) مجموعه قواعد حداقل رفتار با زندانیان (RMT)؛ ب) اصول سلوک کار پزشکی مربوط به نقش پرسنل بهداشتی بخصوص پزشکان در حمایت از زندانیان در مقابل شکنجه و سایر رفتارهای غیرانسانی و تحقیر آمیز؛ ج) تدابیر احتیاطی برای تضمین حمایت از حقوق افراد مواجه با مجازات مرگ د) قواعد حداقل استاندارد سازمان ملل برای مدیریت دادگستری جهت نوجوانان یا قواعد بیجینگ؛ ه) قواعد حداقل استاندارد برای اقدامات غیربازداشتی یا قواعد توکیو؛ و) اصول اساسی رفتار با زندانیان؛ ز) رهنمودهای سازمان ملل برای پیشگیری از بزهکاری نوجوانان یا رهنمودهای ریاض و ح) قواعد سازمان ملل برای حمایت از نوجوانانی که آزادی آنها سلب شده است (امیرارجمند، پیشین: ۲۴۹).

۱۰۸

۵-۲- منابع حقوق بشری راجع به زندانیان در نظام حقوقی ایران

جهت تبیین منابع حقوق بشری راجع به زندانیان در نظام حقوقی کشورمان، ابتدا باید یادآور شویم: از آنجا که در جمهوری اسلامی ایران، عهدنامه‌ها، مقاوله‌نامه‌ها، قراردادها و موافقت‌های بین‌المللی باید به تصویب مجلس شورای اسلامی برسد (اصل ۷۷ قانون اساسی ج.ا. ایران) و تنها در این صورت است که مقررات عهودی

که بین دولت ایران و سایر دولت‌ها منعقد شده، در حکم قانون خواهد بود (ماده ۹ قانون مدنی). لذا آن دسته از عهدنامه‌ها و کنوانسیون‌های بین‌المللی که بطور مستقیم یا غیرمستقیم در رابطه با حقوق زندانیان بوده و مطابق با تشریفات مقرر در قانون اساسی کشورمان به تصویب رسیده باشد، در ردیف منابع داخلی حقوق بشری راجع به زندانیان خواهد بود.

و اما مهمترین و عمده‌ترین منابع حقوق بشری راجع به زندانیان در نظام حقوقی ایران برحسب میزان اعتبار و اهمیت مشتمل‌اند بر: (۱) قانون اساسی (اصول ۱ تا ۳، ۱۹ تا ۴۳، ۱۱۰، ۱۶۵، ۱۶۹، ۱۷۱)؛ (۲) قوانین عادی (شامل قانون مجازات اسلامی، قانون تبدیل شورای سرپرستی زندان‌ها به سازمان زندان‌ها مصوب سال ۱۳۶۴ و قوانین و مقررات حقوق شهروندی)؛ (۳) آئین‌نامه‌ها شامل، آئین‌نامه اجرایی سازمان زندان‌ها و اقدامات تأمینی و تربیتی کشور، آئین‌نامه اجرایی مددکاری اجتماعی سازمان زندان‌ها، آئین‌نامه مراکز مراقبت بعد از خروج، آئین‌نامه اجرایی امور خودکفایی و حرفه‌آموزی سازمان زندان‌ها و آئین‌نامه ستاد حقوق بشر قوه قضائیه؛ (۴) بخشنامه‌ها شامل بخشنامه حقوق شهروندی، بخشنامه اعطای مرخصی سه ماهه، بخشنامه استفاده از وکلای دادگستری و مشاورین حقوقی، بخشنامه اجتناب از صدور قرار بازداشت موقت برای جرایم مواد مخدر و ...؛ (۵) اساسنامه‌ها از قبیل اساسنامه دیه و اساسنامه انجمن حمایت از زندانیان؛ (۶) طرح تکریم و جلب رضایت ارباب رجوع؛ و (۷) منشور حقوق زنان.

۶- اجرای حقوق بشری زندانیان

بنابر قواعد و مقررات مندرج در منابع مختلف و متنوع حقوق بشری راجع به زندانیان در نظام حقوق بین‌الملل و نظام حقوقی کشورمان، اجرای حقوق مذکور راجع به این قشر از ساکنین هر کشوری در ابعاد و شقوق مختلفی، انعکاس یافته و ظهور پیدا می‌کند این ابعاد عبارتند از پذیرش، تشخیص، تغذیه، بهداشت جسمی و روانی و درمان، پوشاک، طبقه‌بندی بر مبنای جنسیت، دین، وضعیت حقوقی متهم یا محکوم، وضعیت سلامت، اشتغال، ارتباط با خارج از زندان، مکاتبات و مکالمه‌های تلفنی، ملاقات، مرخصی، منع تنبیهات خشن، مسائل آموزشی، تربیتی فرهنگی، حمایت مادی و معنوی پس از آزادی. در این زمینه مهمترین منابع قابل استفاده جهت اجرای این حقوق در بعد بین‌المللی قواعد حداقل رفتار با زندانیان و در بعد داخلی آئین‌نامه اجرایی سازمان زندان‌ها می‌باشد. در حال حاضر می‌توان گفت مطابق با معیارها و قواعد بین‌المللی و مقررات نظام داخلی کشورمان، اجرای حقوق فوق‌الذکر در زندان‌های کشورمان بطور نسبی در همه ابعاد تحقق یافته است ولی در این زمینه چند مشکل به چشم می‌خورد. نخستین این مسئله مربوط به طبقه‌بندی و تفکیک زندانیان است به دیگر سخن با عنایت به امکانات و توش و توان فعلی سازمان متولی امر یعنی سازمان زندان‌ها، تفکیک

کامل و دقیق زندانیان به خصوص از لحاظ وضعیت حقوقی متهمان، محکوم بودن، وضعیت سلامت اعتیاد یا بیماری و سن تا به حال میسر نبوده است و آنچه هم اکنون در سطح زندان‌های ایران در زمینه تفکیک بیش از سایر شقوق آن صورت گرفته است تفکیک نسبی زندانیان مواد مخدر از دیگران است.

طبقه‌بندی زندانیان براساس متهم و محکوم از این جهت با اهمیت تلقی می‌شود که بدانیم حدود ۵۰ درصد زندانیان تنها برای مدت کمتر از ۱۰ روز در زندان که طبیعتاً آن هم به صورت متهم باقی می‌مانند و بدیهی است در صورت عدم تفکیک و جداسازی نه تنها امکان سیاستگذاری برنامه‌های اصلاحی و تربیتی وجود ندارد، بلکه بدآموزی و تبعات منفی زندان بر اینگونه زندانیان وارد خواهد شد (WWW.IRANPRISONS.IR).

نکته دیگری که درخصوص تفکیک زندانیان اساسی به نظر می‌رسد و تا به امروز بنحو اصولی اجرا نشده است تفکیک زندانیان از لحاظ وضعیت سلامت است. بطور کلی تفکیک زندانیان که به منظور مداوای زندانیان بیمار و رعایت بهداشت جسمی و روانی همه زندانیان به دوگونه متصور است: (۱) جداسازی زندانیان معتاد؛ (۲) جداسازی زندانیان دچار اختلالات روانی. درخصوص جداسازی بیماران روانی مواد قانون مختلفی حکم به نگهداری افراد بیمار در مراکز درمانی نموده‌اند (ماده (۴) قانون اقدامات تأمینی، ماده واحده ۱۳۰۸). همچنین آئین‌نامه‌های پیشین زندان‌ها و ماده (۳۸ و ۳۹) آئین‌نامه در حال اجرا مصوب ۱۳۸۴ همگی در زمینه نحوه نگهداری زندانیان دچار بیماری‌های روانی نکاتی را متذکر شده‌اند. ولی علی‌رغم این مستندات قانونی مشکلی که بعضاً در این رابطه به چشم می‌خورد، این است که تا صدور رای و حکم قضایی مبنی بر تأیید وضعیت بیماری زندانی بیمار براساس نظریه پزشکی قانونی و پزشک متخصص، مدت زمان زیادی به طول انجامیده و این خود در مسیر مداوای زندانیان بیمار و رعایت بهداشت جسمی و روانی سایر زندانیان مشکلاتی را به بار خواهد آورد.

در زمینه تفکیک زندانیان معتاد از دیگران هم بایستی خاطر نشان کنیم که هرچند تاکنون به صراحت در قانون، معتادین بیمار تلقی نشده‌اند ولی نگاه بیمارگونه به معتاد و اینکه معتادان بیماراند و از لحاظ جسمی و روانی بایستی در زندان مخصوص و موسسات درمانی تحت درمان قرار گیرند و حبس کردن آن بی‌فایده است از دهه‌های قبل در قوانین به چشم می‌خورد (تبصره (۹) اصلاح قانون کشت خشخاش ۱۳۳۸، ماده (۷) قانون اقدامات تأمینی ۱۳۰۸، ماده (۴) قانون مبارزه با مواد مخدر ۱۳۶۷ و ماده (۵۱) قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۷۰). مثلاً طبق تبصره (۹) قانون منع کشت خشخاش مصوب ۱۳۳۸، وزارت بهداشتی مکلف است محکوم معتاد را بستری و ترک اعتیاد دهد. مواد مختلفی از آئین‌نامه‌های زندان‌ها مصوب سال‌های ۱۳۵۴، ۱۳۶۱، ۱۳۶۸، ۱۳۷۲، ۱۳۸۰، ۱۳۸۲ به مسئله زندانیان معتاد و طریقه نگهداری آنان پرداخته‌اند. ماده (۱۲) آئین‌نامه فعلی مصوب ۱۳۸۴ اردوگاه‌ها را برای نگهداری متهمان و محکومان جرایم مواد مخدر و اعتیاد در نظر گرفته است اما با این وجود، با عنایت به اینکه تا زمان قطعیت حکم زندانی، امکان انتقال و اسکان او در این مراکز

قانوناً وجود ندارد، غالباً اکثریت آنها در مراکز کاردرمانی دوران حبس خود را نمی‌گذرانند و از طرف دیگر ارتکاب زندانیان معتاد به جرایم دیگر از قبیل سرقت و ... مانع دیگری جهت نگهداری آنها در اردوگاه‌های کار درمانی به شمار می‌رود.

نکته دیگری که در راه تحقق و اجرای حقوق بشری زندانیان ایجاد مانع می‌نماید موضوع اخلال و برهم زدن آرامش، آسایش و امنیت داخل زندان و سایر زندانیان از سوی برخی زندانیان متخلف است. جهت توضیح مطلب بایستی خاطرنشان نمائیم موارد تنبیهی مندرج در آئین‌نامه اجرایی سازمان زندان‌ها در اینگونه موارد مشتمل بر توبیخ کتبی یا درج در پرونده شخصیت زندانی، محرومیت از ملاقات حداکثر تا یک ماه، محرومیت از مرخصی تا ۶ ماه، تغییر زندان با رعایت مقررات مربوطه، عدم پیشنهاد عفو و آزادی مشروط حداکثر تا یک سال می‌باشد که باتوجه به شرایط خاص فردی مثل اعتیاد، بیسوادی و بیکاری و ...، شرایط خانوادگی چون از هم‌گسیختگی خانواده، فقر فرهنگی و اقتصادی و اجتماعی، افراد مذکور خود را در یک دور باطل گرفتار پنداشته و با این اوصاف حتی بعضاً از آزادی از زندان با شرایط مزبور واهمه داشته و از آن طفره می‌روند از طرف دیگر پرواضح است که بروز شرایط ناآرام و برهم خوردن آسایش و امنیت زندانیان، مانعی عمده در مسیر اجرای حقوق متنوع بشری راجع به زندانیان خواهد بود، چراکه نیک می‌دانیم امنیت و آرامش لازمه هرگونه اقدام و فعالیتی به ویژه اقدامات اصلاحی و تربیتی است.

۷- نظارت بر اجرای معیارهای حقوق بشر راجع به زندانیان

بشر از کهن‌ترین زمان‌های تاریخ به این‌سو، زمانی که شاهزاده یا فرماندار محلی سومری‌ها از طریق تعیین مخبری ویژه اقدام به دادرسی و نظارت بر اجرای قوانین کهن سومری می‌نمودند تا برپایی جامعه ملل سیاست‌ها و برنامه‌های گوناگونی را در جهت احقاق حقوق ملت‌ها و نظارت بر اجرای این حقوق به منصفه ظهور گذاشتند (نجفی ابرندآبادی و بادامچی، پیشین: ۵۵). ولی آنچه که موجب شد تا این سیاست‌ها و برنامه‌ها شکل مشخص‌تر و قابل قبول‌تری به خود بگیرد تأسیس سازمان ملل متحد بود. سازمان انتظارات زیادی را برای میلیون‌ها نفر مظلوم و مستضعف سراسر جهان که زندانیان هم از آن مستثنا نیستند و معتقد بودند سازمان ملل برای آن آزادی و عدالت که مدت‌ها در انتظارش بودند به ارمغان آورده است، به وجود آورد. در بین انتظارات شکواییه‌ها و دادخواست‌های بیشماری از ناحیه افراد و سازمان‌های غیردولتی مدعی نقض حقوق بشر به سازمان ملل ارائه گردید (مهرپور، پیشین: ۱۷۲). از این‌رو دولت‌های عضو سازمان ملل متحد خود با تأسیس سازمان‌های جدید ناظر بر اجرای معیارهای حقوق بشری، سعی در برآوردن خواسته‌ها و حقوق

ملت‌های خود نمودند، مبادی، نهادها و سازمان‌های ویژه‌ای را در این راستا به ساکنین مملکت خود و سایر ممالک معرفی کردند. همزمان با این فعالیت‌ها به تدریج نهادهای غیردولتی نیز پا به عرصه وجود گذاشتند.

۷-۱- نظارت بر اجرای معیارهای حقوق بشر راجع به زندانیان در نظام حقوقی ایران

در نظام حقوقی کشور ما همانند سایر نظام‌ها یکسری ترتیبات، نهادها و مبادی نظارتی جهت احقاق حقوق متنوع و بنیادین زندانیان وجود دارد که برخی از این مبادی، این موضوع جزء لاینفک و یکی از ارکان وظایف و مسئولیت‌های روزمره آنان می‌باشد به عبارت دیگر اقدام نظارتی آنها جنبه عینی‌تر و ملموس‌تری داشته و به فوریت قابل اجراست، زیرا پیشبرد وظایف و مسئولیت‌های آنان، بدون وظایف نظارتی روزانه یا هفتگی میسر نخواهد بود. به هر تقدیر، مهمترین مبادی و راهکارهای نظارتی در نظام حقوقی کشورمان در حال حاضر مشتمل است بر نهادها و راهکارهای نظارتی در مجموعه داخلی سازمان زندان‌ها و نهادها و سازمان‌های نظارت کننده خارج از مجموعه این سازمان. مبادی نظارتی در داخل مجموعه سازمان زندان‌ها عبارتند از: (۱) نظارت رئیس زندان؛ (۲) حفاظت و بازرسی زندان؛ (۳) نظارت شورای برنامه‌ریزی و مدیریت بهداشت روان و اصلاح رفتار زندانیان که از وظایف نظارتی آن می‌توان به طراحی، هدایت و نظارت بر برنامه‌ریزی‌های روان درمانی و اصلاح رفتار زندانیان کشور در بستر فرهنگ و ارزش‌های اسلامی، ارزیابی مستمر برنامه‌های روان درمانی، بهداشت روان و خدمات مشاوره‌ای موجود در زندان‌ها و مراکز اقدامات تامینی و تربیتی کشور اشاره نمود (گودرزی و مقدادی، پیشین: ۲۳۰). اما از آنجا که تحقق کامل اجرای معیارهای حقوق بشر راجع به زندانیان باتوجه به خصوصیات فیزیکی، پرسنلی و روانی زندان‌ها، توقع بالایی به شمار آمده و قطعاً در این راه موانع و مشکلاتی پیش خواهد آمد و از آن گذشته رفع بسیاری از این مشکلات و نارسایی‌ها نیز با عنایت به امکانات و مقررات موجود در زندان‌ها از عهده مسئولین زندان خارج است، بنابراین لزوم وجود نهادها و سازمان‌هایی که با پشتوانه قوی قانونی بتوانند درصدد رفع و حل مشکلات و معضلات فراروی تحقق معیارهای حقوق بشری در جامعه و از جمله جامعه زندان برآیند، از سوی قانونگذاران به شدت احساس شده، لذا در قوای مقننه، قضائیه و مجریه، راهکارها و نهادهایی به منظور نظارت بر رعایت و اجرای معیارهای حقوق بشری در کشورمان تاسیس گردیده است. اهم نهادها و راهکارهای نظارتی قوه مقننه عبارت است از:

(۱) کمیسیون اصل نود قانون اساسی که گرچه طی سال‌های گذشته، اقدامات و پیگیری‌های آن عمدتاً و شاید صرفاً در راستای مسائل و موضوعات تعداد انگشت‌شماری از زندانیان یعنی زندانیان سیاسی و آن هم در جهت اهداف و تفکرات جناحی نمایندگان مجلس بوده است ولی در صورت عمل به وظایف قانونی خود اهمی بسیار قوی جهت نظارت بر اجرای معیارهای حقوق بشری راجع به زندانیان به حساب می‌آید. در برخی کشورها اشکال دیگری از نهادهای ملی مشابه کمیسیون اصل نود مجلس شورای اسلامی ایران برای رسیدگی به

شکایات مربوط به نقض حقوق بشر که معمولاً به وسیله پارلمان تعیین می‌شود، وجود دارد که از آن به بازپرس یا ناظر پارلمانی حقوق بشر و یا آمبود زمان تعبیر می‌شود.

۲) تحقیق و تفحص مجلس شورای اسلامی در همین راستا اصل هفتاد و شش قانون اساسی جمهوری اسلامی مقرر می‌دارد مجلس شورای اسلامی حق تحقیق و تفحص در تمامی امور کشور را دارد. مبادی نظارتی قوه قضائیه پیرامون رعایت معیارهای حقوق بشر راجع به زندانیان مشتمل بر: الف) بازرسی‌های سازمان بازرسی کل کشور؛ ب) شکایت به قوه قضائیه مطابق اصل یکصد و پنجاه و ششم و یکصد و پنجاه و نهم قانون اساسی؛ ج) دیوان عدالت اداری؛ د) کمیسیون حقوق بشر اسلامی از طریق بازدیدهای منطقه‌ای خود جهت نظارت بر رعایت حقوق بشر اعم از داخل و خارج کشور از جمله بازدید مکرر از زندان‌ها و مراکز ذیربط و یا بازدید فوری از مناطق مختلف شهری برای احراز صحت و سقم گزارش واصله مبنی بر نقض حقوق بشر (آرشیو مرکز آموزشی و پژوهشی سازمان زندان‌ها)؛ ه) ستاد حقوق بشر قوه قضائیه و اما عمده‌ترین مبادی نظارتی قوه مجریه راجع به اجرای معیارهای حقوقی بشری زندانیان عبارت است از: ۱) هیأت پیگیری و نظارت بر اجرای قانون اساسی؛ ۲) مرکز امور مشارکت زنان نهاد ریاست جمهوری می‌باشد.

۷-۲- نظارت بر اجرای معیارهای حقوق بشر راجع به زندانیان در نظام حقوق بین‌الملل

پیش از آنکه نهادها و سازمان‌های بین‌المللی در خصوص نظارت و پیگیری حقوق جهانی بشر و از جمله راجع به زندانیان بپردازیم ابتدا لازم است یادآوری کنیم روش‌های سازمان ملل برای بررسی و نظارت بر حقوق بشر به سه گونه انجام می‌پذیرد:

۱) گزارش‌های ادواری، بدین ترتیب که دولت‌هایی که به کنوانسیون‌های بین‌المللی حقوق بشر پیوسته‌اند متعهد می‌گردند که حسب مقررات کنوانسیون، مدتی بعد از الحاق یا تصویب میثاق، یک گزارش مقدماتی در مورد اقدامات و تدابیر متخذه برای اجرای مفاد آن کنوانسیون به نهاد ناظر بر اجرای آن ارائه نماید و بعد در فاصله زمانی ۲ الی ۵ ساله یا هر زمان که نهاد ناظر مربوط درخواست نمایند، یک گزارش ادواری تهیه و به آن تقدیم نمایند. ۲) رسیدگی به مکاتبات حاوی ادعاهای نقض حقوق بشر از سوی شخص یا گروهی از اشخاص یا سازمان‌های غیردولتی با حصول شرایط از قبیل ارجاع اولیه و دادخواهی اولیه در کشور محل وقوع نقض حقوق بشر و عدم نتیجه‌گیری؛ ج) بررسی موضوعی حقوق بشر، با داشتن گروه‌های کاری حق توسعه، بازداشت‌های خودسرانه و گزارشگران ویژه اعدام‌های اختصاری یا خودسرانه، شکنجه، خشونت علیه زنان و ... به صورت علنی و صرف‌نظر از اینکه کشوری عضو کنوانسیون مربوطه باشد یا نباشد، شامل همه کشورهای عضو سازمان ملل می‌شود.

عمده‌ترین نهادهای حقوق بشری بین‌المللی که عهده‌دار وظایف نظارتی پیرامون رعایت معیارهای حقوق بشر راجع به زندانیان هستند عبارتند از:

(۱) مجمع عمومی سازمان ملل متحد، براساس منشور ملل متحد مسئله حقوق بشر بیشتر به مجمع عمومی و شورای اقتصادی و اجتماعی ارتباط داشته و در این راستا مجمع عمومی سازمان ملل متحد با صدور قطعنامه‌هایی که بیشتر جنبه توصیه‌ای دارند، همواره موضوع نظارت بر حقوق بشر را مدنظر قرار داده است (ذاکریان، ۱۳۸۳: ۲۷۶).

(۲) کمیته سوم مجمع عمومی یا کمیته اجتماعی فرهنگی و انسانی، که موضوعات مختلف مربوط به حقوق بشر و گزارش‌های ناظر بر وضعیت حقوق بشر در کشورها در این کمیته مطرح، قطعنامه نیز تنظیم و به تصویب می‌رسد.

(۳) نهادهای حقوق بشری مبتنی بر معاهدات: کمیته‌هایی هستند که براساس مقررات کنوانسیون‌های بین‌المللی حقوق بشری مصوب مجمع عمومی تشکیل شده و بازوی اجرایی کنوانسیون مربوط به خود هستند و مشتمل‌اند بر: الف) کمیته حقوق بشر تأسیس شده برطبق ماده ۲۸ میثاق بین‌المللی حقوق مدنی و سیاسی؛ ب) کمیته علیه شکنجه؛ ج) کمیته حقوق کودک.

(۴) نهادهای مبتنی بر منشور ملل متحد که مشخصاً مأموریت آنها رسیدگی به مسئله حقوق بشر است، عبارتند از: کمیسیون حقوق بشر، کمیسیون فرعی جلوگیری از تبعیض و حمایت از اقلیت‌ها، کمیسیون مقام زن و نهاد جدید التاسیس کمیساریای عالی حقوق بشر و مرکز حقوق بشر، که از میان آنها کمیسیون حقوق بشر با داشتن شبکه وسیعی از گروه‌های کاری، گزارشگران موضوعی و گزارشگران یا نمایندگان کشوری و کمیساریای عالی حقوق بشر با داشتن مسئولیت اصلی فعالیت‌های حقوق بشری سازمان ملل، ارتباط بیشتری با مقوله اجرای معیارهای حقوق بشر راجع به زندانیان دارند (شریفیان، پیشین: ۱۶۷).

۱۱۴

۷-۳- نظارت سازمان‌های غیردولتی بر معیارهای حقوق بشر راجع به زندانیان

سازمان‌های غیردولتی با سه روش می‌توانند نقش موثر نظارتی خود را در حمایت و پیشرفت حقوق بشر ایفا نمایند، آن روش‌ها از این قرارند: الف) بعنوان گروه فشار نسبت به دولت‌های خود؛ ب) فعالیت در جهت طرح و تصویب قطعنامه، اسناد و کنوانسیون‌های جدید بین‌المللی؛ ج) بعنوان ناظر در محاکمات. مهمترین سازمان‌های غیردولتی بین‌المللی عبارتند از: (۱) سازمان‌های عفو بین‌الملل؛ (۲) کمیته حقوقدانان حقوق بشر؛ (۳) سازمان دیده‌بان حقوق بشر؛ (۴) کمیته ملی صلیب سرخ؛ (۵) فدراسیون بین‌المللی حقوق بشر که از میان آنها سازمان دیده‌بان حقوق بشر به جهت فعالیت در زمینه آزاد نمودن زندانیان سیاسی، تضمین دادرسی عادلانه و سریع زندانیان سیاسی، لغو مجازات اعدام، شکنجه و سایر رفتارهای بیرحمانه و ... و کمیته ملی

صلیب سرخ به لحاظ دادن کمک‌های بشردوستانه به زندانیان سیاسی کشورهای درگیر در جنگ‌ها و مخاصمات مسلحانه داخلی حائز اهمیت‌ترند. و اما در نظام حقوقی ایران، هرچند که برخی معتقدند که اصولاً چنین نهادهایی تشکیل نشده و جایگاه آنها معلوم نیست با این حال می‌توان برخی نهادها را با اغماض در زمره سازمان‌های نظارتی پیرامون رعایت معیارهای حقوق بشری راجع به زندانیان به حساب آورد که از جمله آنها می‌توان به انجمن حمایت از زندانیان، ستاد مردمی دیه و رسیدگی به زندانیان نیازمند و جمعیت هلال احمر اشاره نمود.

نتیجه‌گیری

پس از ملاحظه منابع، نهادها و سازمان‌های بین‌المللی حقوق بشر و نحوه اجرا و نظارت بر معیارهای حقوق بشری راجع به زندانیان و مقایسه وضعیت آنها در نظام حقوقی کشورمان به نتایجی چند تحت عناوین ذیل دست یابیم:

الف) دریافت‌های کلی: (۱) با عنایت به دولتی بودن اکثر نهادها و سازمان‌های مجری و ناظر بر حقوق بشر راجع به زندانیان، احقاق حقوق زندانیان چه از جنبه فردی و حل مشکل شخص زندانی و چه از جنبه نگاه جامعه جهانی به وضعیت حقوق بشر در ایران، عدم وجود و حضور یک نهاد مستقل غیردولتی به خصوص از جهت ضمانت اجرا در راه تحقق حقوق زندانیان یک معضل اجتناب‌ناپذیر است؛ (۲) سیاسی کاری برخی ۱۱۵ نهادهای فعال در زمینه حقوق بشر راجع به زندانیان مثل کمیسیون اصل ۹۰ قانون اساسی؛ (۳) فقدان آموزش‌های حقوقی قانونی و آموزش مهارت‌های شناختی در نظام حقوقی ایران به ویژه برای جوانان و نوجوانان؛ (۴) به نظر می‌رسد دست‌اندرکاران تهیه و تنظیم قوانین و آئین‌نامه‌ها و همچنین مولفین کتب و مقالات مربوط به زندان‌ها و نحوه اداره آنها اطلاعات و آگاهی‌های کافی را در مسیر تحقق و احقاق حقوق زندانیان نداشته و چه بسا برخی از آنها حتی یک بار هم محیط داخلی زندان‌ها را از نزدیک مشاهده ننموده‌اند؛ (۵) عدم توجه جدی به مقوله امنیت در زندان‌ها بنحویکه تمام برنامه‌ها و راهکارهای اصلاحی و تربیتی را تحت‌الشعاع قرار داده است.

ب) دریافت‌هایی پیرامون آئین‌نامه‌ها و مقررات زندان‌های ایران در مقایسه با قواعد بین‌المللی: از جمله آنکه (۱) در تدوین برخی از مواد آئین‌نامه سازمان زندان‌ها و سایر آئین‌نامه‌های در حال اجرا مثل آئین‌نامه مددکاری اجتماعی سازمان زندان‌ها اهدافی دنبال شده که با ملاحظه وضع زمان تدوین و حتی وضعیت حال حاضر زندان‌ها تنها در حد آرزوها و آمال باید به آنها نگریست از جمله این مواد ماده (۶۹) آئین‌نامه در حال اجرای سازمان زندان‌ها مصوب سال ۱۳۸۴ است که اعلام می‌کند زندانیان برحسب سابقه، سن، جنسیت، نوع جرم،

تابعیت، وضع جسمانی و روانی، چگونگی شخصیت و ... به یکی از قسمت‌های زندان یا موسسات تأمین و تربیتی معرفی می‌گردد و یا بند یک اهداف مددکاری اجتماعی در آئین‌نامه مددکاری سازمان زندان‌ها عبارت از: (۱) تلاش جهت تذهیب و تزکیه نفس مددجویان است؛ (۲) عدم الزام به تأسیس مراکز مراقبت بعد از خروج در همه شهرستان‌ها علیرغم تأکید ماده (۱) آئین‌نامه مراکز مراقبت بعد از خروج.

ج) دریافت‌هایی پیرامون آئین‌نامه اجرایی زندان‌های ایران در رابطه با قانون اساسی، منجمله این نکته که علیرغم آنکه طبق اصل (۲۹) قانون اساسی بیمه درمانی حق زندانی است و دولت مکلف به تأمین آن می‌باشد اما آئین‌نامه اجرایی زندان‌ها، سازمان زندان‌ها را در انجام آن مخیر دانسته است، هرچند مطابق ماده (۱۰۴) آئین‌نامه لزوم درمان زندانیان و عهده‌دار شدن هزینه درمان آنها تنها در موارد ضروری و فوری، مورد حکم قرار گرفته است.

د) و اما مهمترین دریافت ما در این مقاله رویه سهله و سمحه قوه قضائیه با معدود زندانیان سابقه‌دار و بعضاً بدون سابقه است که علیرغم، تدابیر مختلف حمایتی، مددکاری، روانشناسی و ... با مشاهده وضعیت مطلوب محیط داخلی زندان‌ها از نظر مجانی بودن جای خواب و خوراک و سیاست مسامحه مذکور نه تنها نسبت به انجام رفتارهای بزهکارانه بیرون از زندان ترغیب می‌شوند بلکه در داخل زندان هم به ادامه همین رفتارها می‌پردازند و این در حالی است که با توجه به شرایط فردی، خانوادگی و اجتماعی اینگونه زندانیان تدابیر انضباطی و تنبیهی مندرج در ماده (۱۷۵) آئین‌نامه اجرایی سازمان زندان‌ها نتیجه موثری در پی نداشته، حتی نتیجه معکوس در بردارد و این شرایط طبیعتاً آرامش و آسایش و بویژه امنیت مجموعه داخلی زندان‌ها و به تبع آن، حقوق سایر زندانیان تحت تاثیر قرار خواهد گرفت. در پایان در راستای نتایج به دست آمده پیشنهادهایی را بعنوان نمونه از نظر می‌گذرانیم:

۱) لزوم تأسیس سازمان‌ها و نهادهای غیردولتی بعنوان ناظر بر تحقیق معیارهای حقوق بشر راجع به زندانیان؛
 ۲) توجه بیشتر و بایسته‌تر به مقوله (امنیت) در زندان‌ها و تلقی آن بعنوان یک پیش‌نیاز لازم و حتمی برای اجرای سایر برنامه‌ها و اجرا و تحقق معیارهای حقوق بشری زندانیان و استفاده از تجارب کشورهای موفق در این زمینه، در این راستا جلوگیری از بروز و ظهور گروه‌های مافیایی کوچک و بزرگ در درون زندان‌ها که متأسفانه به سبب رویه آسان‌گیری و اغماض قوه قضائیه با زندانیان شرور و سابقه‌دار که به وضوح در زندان‌ها جولان می‌دهند، می‌تواند اقدام بسیار موثری در جهت تثبیت امنیت زندانیان و زندان‌ها باشد؛ (۳) دوری از سیاسی کاری برخی نهادهای فعال در زمینه حقوق بشر راجع به زندانیان و پرهیز از توجه صرف به زندانیان سیاسی که باعث نادیده گرفتن جمعیت انبوه دیگر زندانیان می‌گردد؛ (۴) تدارک شرایط مناسب و لازم تحقیقاتی برای کارکنان و کارشناسان شاغل در محیط داخلی زندان‌ها؛ (۵) لزوم تدارک آموزش‌های حقوقی قانونی، مهارت‌های شناختی به همراه یک سری آموزش‌های اخلاقی، فرهنگی، فنی و حرفه‌ای در نظام

حقوقی کشورمان؛ ۶) لزوم توجه به راهکارهای بهره‌وری هرچه بیشتر از مقوله اشتغال و حرفه‌آموزی؛ ۷) لزوم تاسیس مراکز مراقبت بعد از خروج در تمام شهرستان‌ها، با توجه به فلسفه وجودی این مراکز که حمایت مادی و معنوی از زندانیان و فراهم نمودن زمینه بازگشت آنها به یک زندگی سالم اجتماعی است؛ ۸) تلاش جهت ایجاد و پی‌ریزی فلسفه نوین از مجازات زندان با استفاده از آموزه‌های دین مبین اسلام بعنوان یکی از مجازات‌های اجتماعی به جای دکتین صرف اصلاح و درمان یا اصلاح و تربیت، چراکه امروزه بنیانگذاران سیاست کیفری اصلاح و تربیت و روان‌درمانی بر پایه اصول روانشناختی یعنی اروپائیان و مردمان آمریکای شمالی بعد از مشاهده ناکارآمدی‌های این سیاست‌ها، بیش از ۴۰ سال است که آن را وانهاده و زندان را تنها بعنوان ابزار اصلی واکنش در مقابل بزهکاری تلقی کردند..

فهرست منابع

فارسی:

- ۱- آشوری، محمد و همکاران (۱۳۸۳)، *حقوق بشر و مفاهیم مساوات، انصاف و عدالت*، چ ۱، تهران: نشر گرایش.
- ۲- امیر ارجمند، اردشیر (۱۳۸۱)، *مجموعه اسناد بین‌المللی حقوق بشر*، چ ۱، تهران: انتشارات دانشگاه بهشتی.
- ۳- الجوزیه، محمدبن القیم (۱۹۸۵)، *الطرق الحکمیة فی السیاسه الشرعیة*، بیروت: چاپ بیروت.
- ۴- بولک، برنارد (۱۳۷۲)، *کیفرشناسی*، ترجمه: علی حسین نجفی ابرندآبادی، چ ۱، تهران: انتشارات مجد. ۱۱۷
- ۵- پرادل، ژان (۱۳۷۴)، *تاریخ اندیشه‌های کیفری*، ترجمه: علی نجفی ابرندآبادی، تهران: انتشارات دانشگاه بهشتی.
- ۶- پیرنیا، حسن (۱۳۱۱)، *تاریخ ایران از آغاز تا انقراض ساسانیان*، چ ۱، تهران: انتشارات بهراد.
- ۷- دانش، تاج زمان (۱۳۷۶)، *حقوق زندانیان و علم زندان‌ها*، چ ۳، تهران: موسسه انتشارات و چاپ دانشگاه تهران.
- ۸- ذاکریان، مهدی (۱۳۸۳)، *مفاهیم کلیدی حقوق بشر بین‌المللی*، چ ۱، تهران: نشر میزان.
- ۹- رجبی، امین (۱۳۸۲)، *شرح آئین‌نامه اجرایی سازمان زندان‌ها و اقدامات تأمینی و تربیتی کشور*، چ ۱، تهران: انتشارات دانشور.
- ۱۰- شمس، علی (۱۳۸۲)، *مقدمه‌ای بر جامعه‌شناسی زندان*، چ ۱، تهران: نشر راه تربیت.
- ۱۱- شمس، علی (۱۳۷۳)، *پژوهشی در زندانبانی اسلامی*، چ ۱، تهران: نشر راه تربیت.
- ۱۲- شریفیان، جمشید (۱۳۸۰)، *راهبرد جمهوری اسلامی ایران در زمینه حقوق بشر در سازمان ملل*، چ ۱، تهران: انتشارات وزارت امور خارجه.
- ۱۳- صلاحی، جاوید (۱۳۸۲)، *کیفرشناسی*، چ ۱، تهران: انتشارات آرش.
- ۱۴- عبادی، شیرین (۱۳۸۳)، *تاریخچه و اسناد حقوق بشر در ایران*، چ ۱، تهران: نشر روشنفکران و مطالعات زنان.
- ۱۵- کاتوزیان، ناصر (۱۳۷۷)، *مبانی حقوق عمومی*، چ ۱، تهران: نشر دادگستر.

- ۱۶- گودرزی بروجردی، محمدرضا و الوندی، مظفر (۱۳۸۲)، **حقوق بشر در نظام کیفری و زندان‌ها**، تهران: نشر نی.
- ۱۷- گودرزی بروجردی، محمدرضا و مقدادی، لیلا (۱۳۸۳)، **تاریخ تحولات زندان**، چ ۱، تهران: نشر میزان.
- ۱۸- ماتیوس، راجر و فرانسیس، پیتر (۱۳۸۱)، **زندان‌ها در هزاره سوم**، ترجمه: لیلا اکبری، تهران: نشر راه تربیت.
- ۱۹- مهرپور، حسین (۱۳۷۷)، **نظام بین‌المللی حقوق بشر**، چ ۱، تهران: انتشارات موسسه اطلاعات.
- ۲۰- مارتینز، رنه (۱۳۸۲)، **تاریخ کیفری در اروپا**، ترجمه: محمدرضا گودرزی بروجردی، چ ۱، تهران: انتشارات مجد.
- ۲۱- نجفی ابرنآبادی، حسین و بادامچی، حسین (۱۳۸۳)، **تاریخ حقوق کیفری بین‌النهرین**، تهران: انتشارات سمت.

لاتین:

- 22- The Oxford Handbook of criminology, Third Edition (2002). Edited by Mik Maguir & Rod Morgan & Rebert Reiner
- 23- The protection of Human Rights in the administartion of Justic (1993-1994). by cherif, Bassiouni, university of mishigan
- 24- www.iranprisons.ir